

TRADUCERILE LUI TRAIAN BRĂILEANU DIN KANT

TITUS LATES

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

T. Brăileanu’s Translation of Kant’s Work into Romanian. Although specialized mainly in sociology, T. Brăileanu (1882–1947) has the merit of having translated into Romanian almost all of Kant’s important works. A part of these translations was published during the interwar period (1929–1943). During the communist years (1948–1989), the circulation of Brăileanu’s translations was forbidden because of his legionary activity and only few of them were ever used. After 1989, Brăileanu’s manuscript translations of Kant have also been published. This article surveys all of Brăileanu’s translations of Kant and traces their past and present reception.

Keywords: Kant’s philosophy, Kant’s works translated into Romanian, Romanian philosophy, philosophical language, moral philosophy, criticism.

În prima sa carte tipărită, *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței*¹, Traian Brăileanu, referindu-se la *Critica rațiunii pure* a lui Kant, spune că „se poate rectifica în unele părți, se poate critica, se poate traduce în altă limbă, dar nu se poate explica. Ea conține tot adevărul, dar și toate rătăcirile speculațiunei filosofice” și face câteva aprecieri asupra limbajului kantian:

„Dacă vroom să înțelegem sistemul kantian, trebuie să ținem totdeauna cont de faptul că, cele mai subtile și profunde cugetări sunt îmbrăcate într’o limbă naivă.

Kant e un maestru al cugetării neîntrecut până acum, dar e un diletant în ce privește limba și stilul.

Și poate acesta e cel mai mare merit al său, că desconsideră cu totul expresiunea vorbită. Pentru a exprima o cugetare, dânsul ia cuvântul ce-i pare mai potrivit și de care presupune că va reda mai exact gândirea sa. Dar se poate întâmpla, că acelaș cuvânt revine exprimând altă cugetare; în acest cas, Kant dă câte odată explicațiuni, câte odată însă ne lasă nedumeriți asupra înțelesului dublu sau triplu al acestui cuvânt. Dar aceste contraziceri kantiene există numai pentru cel ce le caută; la locul unde e pus, cuvântul își împlinește datoria. Prin definițiuni fixe de noțiuni (cum a făcut Spinoza), Kant ar fi încătușat cugetarea și ar fi câștigat claritate de stil numai jertfind o parte din bogăția cugetării sale”².

¹ Traian Brăileanu, *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței. Tratat de filosofie*, Cernăuți, Librăria H. Pardini, 1912.

² *Ibidem*, p. 51.

În cuprinsul cărții, Brăileanu traduce un fragment din *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*³, despre idealism și „intuițiunea” unui corp, și nota din prefața la „edițiunea” a doua a *Criticeii rațiunii pure*, care conține argumentele lui Kant în contra idealității obiectelor exterioare⁴.

Peste câțiva ani, Traian Brăileanu și-a propus să traducă operele principale ale lui Kant, iar în anul 1929 a apărut, în traducerea lui, *Intemeierea metafiziceii moravurilor*⁵. Traducerea a fost făcută după textul german publicat în ediția îngrijită de Theodor Fritzsich pentru Editura Ph. Reclam jun. din Leipzig, iar pe urmă a fost colaționată cu traducerea franceză a lui H. Lachelier (ed. a 6-a, Paris, Hachette). Titlul lucrării lui Kant este „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten”, adică „Punerea temeliei la metafizica moravurilor”. Lui Brăileanu, traducerea cea mai bună i s-a părut a fi „Principiile fundamentale ale metafiziceii moravurilor”, dar a preferat să spună „Intemeierea metafiziceii moravurilor” după analogia cu traducerea franceză „Fondements de la métaphysique des mœurs”, precum și după traducerea italiană a lui Vidari „Fondazione della metafisica dei costumi”. În legătură cu modul în care a tradus lucrarea, Brăileanu o compară cu varianta franceză. După cum spune, „traducerea franceză năzuiește în primul rând să înlesnească înțelegerea textului kantian, deci ea îl modernizează, în multe locuri îl comentează și explică chiar în textul traducerii”⁶. El însă a căutat să păstreze, pe cât se poate, structura textului original. În această privință a urmat exemplul traducătorilor francezi ai *Criticii rațiunii pure*, A. Tremesaygues și B. Pacaud, care mărturisesc a avea „ambiția, singură și legitimă, de a traduce pe cât se poate de textual, de a conserva frazelor înfățișarea și culoarea lor”, și nicidecum de a face „operă literară”.

Textul traducerii e însoțit de o scurtă schiță biografică și o introducere în filosofia morală. Brăileanu însiruie scrierile lui Kant după Friedrich Ueberweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, III. Teil, 12 Aufl., Berlin, 1924, pp. 516sq., menționând traduceri românești de până la acea dată din Kant: *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*, Riga 1783 (Traducere română de Mihail Antoniadă, București, Cultura Națională, 1924), *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*, Kgsb. 1783 (Traducere română în Colecțiunea „Probleme și idei”, cu o notiță despre Iemm. Kant în lumina gândirii europene de C. Rădulescu-Motru) și *Zum ewigen Frieden, ein philos. Entwurf*, Kgsb. 1795 (Traducere română de Ion Gorun, București, s. a.). În cuprinzătoarea „introducere în filosofia morală”⁷, traducătorul

³ *Ibidem*, pp. 52n, 53n.

⁴ *Ibidem*, pp. 54n, 55n.

⁵ Immanuel Kant, *Intemeierea metafiziceii moravurilor*, traducere însoțită de o schiță biografică și o introducere în filosofia morală de Traian Brăileanu, București, Editura Casei Școalelor (Publicațiunile Institutului Pedagogic – Cernăuți), 1929.

⁶ *Ibidem*, pp. 7, 8.

⁷ *Ibidem*, pp. 15–36.

încearcă să afle ce l-a împins pe Kant să separe în mod atât de radical „natura” de „domeniul moral” și să opună „legilor naturale” „legile libertății”, fixând locul „criticismului” în evoluția gândirii filosofice, analizează dacă idealismul critic al lui Kant reprezintă, în respingerea scepticismului, un progres față de idealismul obiectiv (platonice) și arată cum poziția idealismului critic se poate apăra destul de ușor împotriva metafizicienilor.

O reacție promptă la apariția traducerii lui Brăileanu a avut-o Nicolae Bagdasar, în „Revista de filosofie”⁸. Cu acest prilej notează:

„Între marile lipsuri de care suferă filosofia românească, este și aceea a traducerilor conștiințioase din operele filosofilor clasici. Ceeace s-a făcut până acum, s-a făcut sporadic și fără sistem: s-a tradus la întâmplare, fără continuitate și nu ceea ce trebuia tradus în primul rând. Lipsa acestor traduceri o simte înainte de toate Universitatea, care nu poate purcede, în lucrările seminariale, la acea muncă sistematică de înțelegere și interpretare a unui text filosofic, tocmai pentru că lipsesc traducerile. O simte apoi limbajul filosofic însuși, care s-ar îmbogăți și s-ar preciza în folosul gândirii românești originale, prin traduceri bune. Și o simte în sfârșit marele nostru public care, orice s-ar spune, se interesează de mișcarea filosofică, dar n-o poate urmări în toate manifestările ei de seamă și în filiația ei istorică, din lipsa traducerilor”.

Ținând cont de această situație, Nicolae Bagdasar crede că „traducerea lucrării lui Kant: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, săvârșită de Traian Brăileanu, trebuie privită ca un real serviciu adus filosofiei românești. Aceasta cu atât mai mult, cu cât transpunerea este cât se poate de exactă”. „S-ar putea spune că tinzând să respecte cu strictețe textul ea este, pe alocuri, greoaie”, mai spune Bagdasar, precizând că aceasta nu-i micșorează meritul. Menționează și faptul că *Întemeierea metafizicei moravurilor* este a treia din lucrările strict filosofice ale gânditorului de la Königsberg traduse în românește – „*Prolegomenele* au fost cele dintâi, cărora le-a urmat *Critica judecății estetice*” – și speră că „d. prof. Tr. Brăileanu va da în românește și *Critica rațiunii practice*, a cărei traducere a întârziat până acum prea mult”. „Și, cine știe, – adaugă el – poate se va găsi cineva care să se încumete să ne tâlmăcească și marea operă a lui Kant: *Critica rațiunii pure!*”

Speranța lui nu s-a lăsat prea mult așteptată, deoarece în anul următor, 1930, Traian Brăileanu a publicat la Casa Școalelor a doua traducere din Kant: chiar *Critica rațiunii pure*⁹.

Traducerea e făcută după edițiile germane: a lui Karl Kehrbach (Reclams Universal-Bibliothek, ed. a 2-a 1878) și a lui Albert Görland (în Immanuel Kants

⁸ N. Bagdasar, *Immanuel Kant: Întemeierea metafizicei moravurilor. Traducere însoțită de o schiță biografică și o introducere în filosofia morală de Traian Brăileanu, profesor la Universitatea din Cernăuți. (Editura Casei Școalelor), București, 1929*, în „Revista de filosofie”, vol. XIV (Seria Nouă), no. 4, 1929, p. 487.

⁹ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere însoțită de o schiță biografică și o prefață de Traian Brăileanu, București, Editura Casei Școalelor, 1930.

Werke, herausg. von Ernst Cassirer, Bd. III, Berlin, 1922), iar corecturile au fost revăzute după noua ediție îngrijită de Raymund Schmidt (pentru Reclams Univ.-Bibl.). Traducerea a fost apoi comparată cu noua traducere franceză a d-lor A. Tremesaygues și B. Pacaud (Paris, Alcan, 1927). Această traducere, spune Traian Brăileanu, e foarte bună și este rezultatul unei munci îndelungate (traducătorii arată că au lucrat la ea șase ani de zile, deși e a patra traducere în limba franceză!). Față de traducătorii francezi, traducătorul român declară că a avut avantajul că și-a făcut studiile liceale și universitare la școli germane. În acest fel a reușit să termine traducerea într-un timp mai scurt (șapte luni, de la 1 iunie până la 31 decembrie 1929) și a putut evita unele greșeli destul de supărătoare pe care le fac traducătorii francezi; și amintește câteva. După părerea lui, în general partea întâi a *Criticii* e redată cu mai mare îngrijire și exactitate, iar a doua (*Metodologia transcendențială*) dă impresia că traducătorii francezi s-au grăbit să termine lucrarea.

În traducerea lui, Brăileanu a năzuit, ca și în cea a *Întemeierii metafizicii moravurilor*, să redea pe cât se poate de exact textul kantian. Nu s-a crezut însă în drept să-l facă pe Kant „mai sprinten de cum este”. „Farmecul stilului kantian stă tocmai în această maiestuoasă curgere a frazelor largi și massive, care corespunde și gândirii sale adânci și grele”¹⁰, spune el. Cum în ediția a doua (din 1787) Kant a făcut importante schimbări, Brăileanu a urmat exemplul tuturor editorilor și traducătorilor și a dat atât textul primei ediții, cât și al ediției a doua. În aranjarea textelor celor două ediții s-a hotărât să ia ca bază textul ediției a doua, iar variantele primei ediții să le pună în josul paginilor.

În „prefața traducătorului”, Traian Brăileanu mărturisește că ceea ce l-a împins să traducă mai întâi *Întemeierea metafizicii moravurilor* și apoi *Critica rațiunii pure* a fost insuficiența pozitivismului comteist pentru întemeierea sociologiei și eticii și, deci, nevoia de a completa pozitivismul prin idealismul critic al lui Kant.

În legătură cu folosul și necesitatea traducerii filosofiei kantiene pentru filosofia românească, Traian Brăileanu spune:

„În filosofia românească găsim la Vasile Conta năzuința de a trece dela concepția materialistă-mecanicistă (în *Teoria Fatalismului*) la o concepție teleologică (în *Teoria ondulațiunii universale*). Dacă filozoful român ar fi cunoscut filosofia Kantiană, ar fi fost scutit și el de multă osteneală și de mult sbucium sufletesc. De aceea trebuie să regretăm că Eminescu n'a putut termina și publica traducerea *Criticii rațiunii pure*, începută de el cu atâta râvnă.

Din cele expuse rezultă necesitatea imperioasă de a publica în traducere românească cele trei critici Kantiene. Cum *Prolegomenele*, *Întemeierea metafizicii moravurilor* și o parte a *Criticii puterii de judecată* au fost traduse, ar rămânea ca d-l I. Gherincea să termine traducerea *Criticii puterii de judecată*, iar alți traducători să se grăbească a ne da și *Critica rațiunii practice*.

¹⁰ *Ibidem*, p. XV.

Cunoașterea filozofiei lui Kant, înlesnită prin aceste lucrări, nu va întârzia să dea roade minunate pentru filozofia românească, așa cum a dat și va da încă roade pentru filozofia franceză.

Legându-l pe Comte de Comte și Kant, filozofia românească, dar și știința românească, își vor dobândi puteri nebănuite pentru a străbate la drum luminos și neted. Căci prea mult au rătăcit până acuma pe cărări întortochiate fără a-și putea săpa o cale dreaptă și sigură¹¹.

În „Revista de filosofie”¹², Nicolae Bagdasar salută noua apariție:

„Monumentala lucrare a lui Kant se află acum, datorită d-lui Prof. Tr. Brăileanu, în limba română. E un eveniment pe care mișcarea filozofică românească îl înscrie cu o legitimă satisfacție. Marele nostru public care nu știe nemțește și franțuzește are acum la îndemână, în limba lui proprie, această operă care a revoluționat gândirea filozofică. Meritul D-lui Brăileanu de a ne-o fi tălmăcit în românește nu poate fi deci îndeajuns scos în evidență. Căci Kant constituie încă un izvor din care filozofia contemporană se alimentează din belșug: Kant n-a devenit «istoric»”.

Referitor la calitatea traducerii, Bagdasar observă că Brăileanu a căutat să se țină și la traducerea *Criticii rațiunii pure*, ca și în traducerea *Principiilor metafizicelelor moravurilor* (sic!), de construcția frazei germane, ceea ce după el este un mare neajuns; își explică astfel obiecția:

„Se știe doar că structura frazei germane nu se potrivește cu aceea a frazei românești, și că spre a te menține în tălmăcire la același grad de inteligibilitate la care se află originalul e adesea nevoie să pui în românește punct sau punct și virgulă acolo unde în textul german se află numai virgulă; că altminteri spus, suntem siliți, pentru interese de claritate să facem dintr-o singură frază germană, două sau mai multe fraze românești. D-l Prof. Brăileanu este însă de altă convingere: că trebuie să respecte în totul construcția originalului și că traducătorul nu are obligația de a fi mai clar decât autorul însuși. Numai cât această convingere duce la marea dificultate că face traducerea mai obscură decât originalul. La o traducere nu se pune desigur problema de a-l face pe autor mai clar decât este el însuși, dar traducătorul nu are nici voia de a-l face mai puțin inteligibil, numai fiindcă n-a recurs la posibilitățile noastre de exprimare și gândire. În *Critica rațiunii pure* sunt o mulțime de fraze care au cel puțin zece rânduri și pe care noi dacă le redăm în românește păstrând punctuația germană, le facem obscure”.

Lui Bagdasar i se pare de asemenea că „traducerea D-lui Prof. Brăileanu suferă și prin faptul că întrebuițează o seamă de expresii, care isbesc în spiritul literar al limbii”, și dă câteva exemple. Dar nu înmulțește „de prisos” exemplele, deoarece „este explicabil ca o traducere de asemenea proporții să se înfățișeze cu insuficiențe, mai ales când ea a fost făcută în «șapte luni numai» (după cum mărturisește traducătorul însuși)”. Precizează că a ținut să releve acele neajunsuri

¹¹ *Ibidem*, pp. XIII, XIV.

¹² N. Bagdasar, *Immanuel Kant: Critica rațiunii pure. Trad. de Tr. Brăileanu* (Editura Casei Școalelor, București, 1930), în „Revista de filosofie”, vol. XV (Seria Nouă), no. 4, 1930, pp. 499, 500.

„în convingerea că o nouă ediție românească va fi foarte curând necesară și că la pregătirea ei D-l Prof. Brăileanu va binevoi să țină seamă de aceste observații”.

Apariția traducerii lui Traian Brăileanu a fost semnalată și în „Revue Internationale de Sociologie” (Paris)¹³, de Gaston Richard, un bun cunoscător al vieții culturale românești, coleg de breaslă cu Traian Brăileanu. Richard informează prin recenzia sa că M. (Domnul) Brăileanu și-a asumat o grea sarcină de a da țării sale o traducere a principalelor opere ale lui Kant. Autorul francez apreciază că traducătorul român, vechi elev la gimnaziul și Universitatea din Berlin, posedă limba germană ca pe o limbă maternă și a putut astfel să evite numeroasele contrasensuri și sensuri false care de multă vreme știrbesc traducerile acestei opere în limbile străine, inclusiv în franceză. Rezumând prefața traducerii, menționează că Brăileanu se apropie de vederile neokantianismului german, în special de Paulsen, și îi impută lui Kant o morală impregnată de individualism. Prin această recenzie, Gaston Richard nu este la prima consemnare a activității de traducător a lui Brăileanu. În aceeași revistă, cu puțin timp înainte menționa traducerea în limba română de către Traian Brăileanu a *Întemeierii metafizicii moravurilor*, pentru folosul școlilor secundare, și anunța pregătirea traducerii *Criticii rațiunii pure*.

În continuare, Traian Brăileanu a tradus *Critica rațiunii practice* (1932), *Critica puterii de judecare* (1934) și *Despre educație* (1935). Dintre acestea a văzut lumina tiparului, în următorii ani, doar *Critica puterii de judecare*, sub egida Academiei Române, în anul 1940¹⁴.

Traducerea a fost făcută după ediția lui K. Kerhrbach (Leipzig, Ph. Reclam jun.), care dă textul primei ediții din 1790 (A), adăugând toate îndreptările de text ale edițiilor din 1793 (B) și 1799 (C). Traian Brăileanu a notat numai modificările ce i s-au părut mai importante. Pentru revizuirea textului a consultat traducerea franceză a d-lui J. Gibelin (Paris, J. Vrin, 1928), precum și partea tradusă în românește de I. Gherincea (apărută sub titlul *Analitica Frumosului*, Galați, 1927), traducere care merge până la paragraful al 22-lea. Asupra traducerilor românești din operele lui Kant, Brăileanu ne orientează, de această dată, spre studiul lui D. C. Amzăr, care precede traducerea *Criticii rațiunii practice*, făcută în colaborare cu Raul Vișan (București 1934, Edit. Instit. Social Român). Menționează și faptul că de atunci a mai apărut traducerea tratatului kantian *Despre forma și principiile lumii sensibile și ale celei inteligibile*, de Constantin Noica (București, 1936), și apreciază că odată „cu traducerea de față a *Criticii puterii de judecare*, sistemul filosofic kantian cuprins în cele trei critice ale sale intră în întregime în stăpânire românească.”

¹³ Gaston Richard, *Traian Brăileanu – Immanuel Kant: Critica rațiunii pure (Traduction de la critique de la raison pure en langue roumaine. Gr. in-8. XLI, 664 pages. Editura Casei scoalelor (Maison éditrice des écoles, Bucharest, 1930)*, în „Revue Internationale de Sociologie” (Paris), XXXIX, no. 7–8, 1931, pp. 435–438.

¹⁴ Immanuel Kant, *Critica puterii de judecare*, traducere însoțită de o introducere de Traian Brăileanu, București, Imprimeria Națională (Academia Română. Traduceri din autorii clasici, IX), 1940.

În „precuvântare”¹⁵ vorbește despre rostul traducerilor pentru studiul filosofiei, spunând că „ele înlesnesc și celor ce nu cunosc limbi străine să studieze mai temeinic operele filosofilor și ele mai ajută la formarea terminologiei filosofice”, dar subliniază și marea însemnătate pe care o au lucrările care deschid drumul spre înțelegerea operelor filosofice: „Aceste lucrări abia, deșteptând interesul pentru problemele filosofiei și creând atmosferă prielnică pentru dezvoltarea și înaintarea gândirii filosofice, fac ca traducerile să dea roade depline”. Se referă în mod special la cartea lui Ion Petrovici *Viața și opera lui Kant* (București, Casa Școalelor, 1936), care a contribuit nemăsurat mai mult decât ar putea face toate traducerile, pentru înțelegerea filosofiei kantiene și rodirea ei în câmpul filosofiei românești. Petrovici își închina cartea „d-lui C. Rădulescu-Motru, cel dintâi Român care a clădit o concepție filosofică personală, pe idealismul kantian”, care, adăugă Brăileanu, prin scrierile sale și activitatea sa a reușit să dea filosofiei rolul ce i se cuvine în viața spirituală a unei națiuni. „Și dacă în 1930 a apărut traducerea *Criticei rațiunii pure*, iar anul acesta cea a *Criticei puterii de judecare* – continuă el –, mulțumirile traducătorului și ale elitei intelectuale românești se cuvin aduse acestor doi filosofi români, ale căror merite în deștelenirea ogorului filosofiei românești trebuiesc prețuite și recunoscute în plină măsură”.

În „introducerea traducătorului”¹⁶, Traian Brăileanu caută să statornicească mai ales locul ce-l are *Critica puterii de judecare* în sistemul kantian și cercetează legătura ei cu celelalte două critice, cea a rațiunii pure și cea a rațiunii practice. Pentru aceasta, conform notei bibliografice de la sfârșit, a citit și a recitat următoarele cărți și studii: Ion Petrovici, *Viața și opera lui Kant (douăsprezece lecții universitare)* (București, Casa Școalelor, 1936), Victor Basch, *Essai critique sur l'Esthétique de Kant* (Paris, J. Vrin, 1927), Bruno Bauch, *Geschichte der Philosophie*, vol. 5: *Immanuel Kant* (Leipzig, G. I. Göschen, 1911), Bruno Bauch, *Immanuel Kant* (3. Aufl., Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co., 1923), Ernst Cassirer, *Kants Leben und Lehre* (Berlin, 1921), Theodor Valentiner, *Kant und seine Lehre. Eine Einführung in die kritische Philosophie* (Leipzig, Reclam jun., s. a.), Justus Meyer, *Kants Philosophie der Lebenserscheinungen* (în revista „Kant-Studien”, Berlin, Bd. XXXVI, 1931, Heft ½, pp. 51–83) și Hans Heyse, *Idee und Existenz in Kants Ethico-Theologie* (în „Kant-Studien”, Bd. XL, 1935, Heft 4, pp. 101–117). Pe parcursul introducerii, traducătorul mai face referiri la Mircea Florian, *Cunoaștere și existență* (București, 1939) – carte care ne dă temeinice informații în legătură cu faptul că „în zilele noastre, logica, epistemologia și psihologia, chiar lingvistica și sociologia ar îngădui filosofilor să limpezească teoria kantiană a schematismului, întrucât termenii de imagine, fenomen, obiect, concept, judecare, etc., și-au primit un înțeles mai bine definit” – L. Klages, *Der Geist als Widersacher der Seele*, vol. 1–3 (Leipzig, 1929–1933) și Arnold Gehlen, *Der Mensch. Seine Natur und*

¹⁵ *Ibidem*, p. 3, 4.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 5–41.

seine Stellung in der Welt (Berlin, 1940) – opere foarte însemnate în „problema imaginilor” – E. Goblot, *Logique des Jugements de Valeur* (Paris, 1927) – de la care preia ideea că „întrebuințând pentru numirea «judecăți de cunoaștere», termenul obișnuit de «judecăți de existență», criteriul de clasificare și ierarhizare a valorilor al lui Kant apare mai lămurit” ș. a.

Brăileanu este de părere că „am putea considera, anume, toată *Critica puterii de judecare* ca un tratat asupra schemelor date de imaginație cu menirea de a lega sensibilul de suprasensibil. În felul acesta problema se simplifică și opera lui Kant devine mai străvezie”. De asemenea, i se pare că Immanuel Kant „păstrează, ce-i drept, numirea de critică și pentru cele două opere care completează sistemul său, dar asta o face mai mult ca o legătură exterioară [...]”.

În ce privește dificultatea de a străbate în sistemul kantian, spune că ea stă în acea fărâmițare a „minții” (Gemüt) omenești în „facultăți” principale și secundare, fiecare facultate având funcțiuni proprii și pe care Kant le cercetează în parte. „Desfacerii minții în facultăți trebuie să-i urmeze apoi refacerea ei prin legarea facultăților întreolaltă” și „cum fiecare facultate mai are și diferite funcțiuni: empirică, transcendentă și transcendentă, firele de legătură se încurcă adeseori și ne trezim uneori într-un labirint fără nădejde de a descoperi ieșirea”. Această dificultate i se pare mai ales în *Critica puterii de judecare*, unde „înnodarea firelor constituie o problemă centrală”. De aceea crede că a făcut bine dând chiar la început, în expunerea problemei schematismului, o indicare a căii pe care cititorul amenințat să se rătăcească ar putea străbate labirintul. „O introducere, spune el, are doar menirea să dea celui ce întreprinde călătoria prin labirintul unei opere ghemul Ariadnei în mână, ca să se poată întoarce acasă teafăr și mai bogat în cunoștințe”. Principiu de care se va dezminți, după cum vom vedea, foarte curând.

Nicolae Bagdasar, în întâmpinarea pe care o face traducerii în „Revista de filosofie”¹⁷, enumeră mai întâi traducerile din Kant făcute de Traian Brăileanu și alții. Apoi apreciază efortul lui Traian Brăileanu, spunând că: „și-a câștigat un merit din cele mai mari prin munca pe care a depus-o, ca să ne dea aceste traduceri ale operelor celui mai mare filosof german”. Notând parcă cu satisfacție că i-a urmat sfatul, adaugă: „Cu atât mai mare este meritul său în legătură cu traducerea din urmă, cu cât a căutat să ni-l dea într-o limbă corectă, căutând să evite dificultățile ce survin, îndeosebi la Kant, din frazele lui lungi și greoaie, întrecându-se pe d-sa însuși cu această traducere, dacă ținem seama de celelalte traduceri ale d-sale”. Îndrăznește chiar să spună că „*Critica puterii de judecare* este cea mai bună din traducerile făcute până acum din Kant. Cititorul o poate întrebuința, fără să simtă nevoia de a mai recurge la textul german”. Remarcă și faptul că „traducerea este precedată de o introducere, în care d. Prof. Traian Brăileanu arată pe scurt geneza istorică a filosofiei kantiene, principiile ei fundamentale, prezentându-ni-o cu toată

¹⁷ N. Bagdasar, *Immanuel Kant: Critica puterii de judecare. Traducere însoțită de o introducere de Traian Brăileanu* (Academia Română, 1940), în „Revista de filosofie”, vol. XXV, nr. 2, 1940, pp. 205, 206.

obiectivitatea, fără a se lăsa influențat în expunerea și interpretarea ei de specialitatea căreia d-sa aparține, adică o expune și o interpretează în spiritul lui Kant însuși. Introducerea d-lui Prof. Traian Brăileanu pune astfel la îndemâna cititorului elementele necesare, spre a înțelege mai bine opera lui Kant”. Pentru Bagdasar, faptul că traducătorii români și-au îndreptat munca lor cu atâta hărnicie asupra lui Kant este un fapt îmbucurător, și încheie amintind că ar mai fi de tradus *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*, căci patru sunt domeniile în care Imm. Kant a deschis perspective revoluționare: teoretic, practic, estetic și religios. Abia atunci se va putea spune că sistemul kantian se află intrat în „întregime în stăpânire românească”.

Constantin Fântâneru, în „Universul literar”¹⁸, își afirmă convingerea că „traducerea operelor lui Kant va îndeplini, în filosofia noastră tânără, o funcție cu mult mai importantă decât se bănuiește, deoarece „va fi cu puțință acum, spre a spune astfel, un control sau un punct de plecare riguros, în tot ceea ce se scrie la noi, cu intenția de a funda cultura sau morala, pe principii de teorie a cunoașterii” și semnaleză „importanța traducerilor d-lui prof. Tr. Brăileanu sub acest aspect al unui îndreptar ce ar fi la îndemână împotriva rătăcirii ivite în numele teoriei cunoașterii din filosofia modernă”. În recenzia sa, Fântâneru se referă la caracterul negativist al filosofiei moderne care a apărut de la mărturisirea „neștiinței” la Kant și s-a transformat apoi în „tragism” și „disperare” în numeroase aspecte *existențiale* ale „necunoașterii”. În acest sens și în contextul istoric dat, traducerea lui Brăileanu i se pare a putea fi și o îndrumare spre un „orizont metafizic” de o deosebită importanță pentru fundarea unei filosofii și a unei culturi „în cadrul națiunii legionare”.

În 1943, Traian Brăileanu a mai reușit să publice scrierea *Spre pacea eternă*, împreună cu alte trei studii ale lui Kant, din care se desprind lămurit principiile care l-au călăuzit în elaborarea proiectului: *Ideea unei istorii universale în înfățișarea cosmopolită, Răspuns la întrebarea: ce este „luminarea”?* și *Începutul probabil al istoriei omenirii*¹⁹. Aceste trei scrieri au apărut cu zece ani înaintea proiectului de pace eternă (în 1784 și 1786) și schițează cu claritate felul cum își închipuia Kant o interpretare a istoriei omenirii. Textul german după care a făcut traducerea este cel din ediția lui Paul Menzer, *Kants populäre Schriften* (Berlin, 1911), cu excepția scrierii *Începutul probabil al istoriei omenirii*, al cărei text, lipsind din această ediție, l-a luat din: *Immanuel Kants Werke, Gesamtausgabe in zehn Bänden*, Leipzig, 1838, Vierter Band, pp. 339–358. A folosit pentru traducere și varianta lui Ion Gorun, apărută, în 1918, la Editura I. Brănișteanu, aducându-i îndreptările ce le-a crezut necesare.

¹⁸ Constantin Fântâneru, *Tr. Brăileanu, Critica puterii de judecare și Critica rațiunii pure* (1930), în „Universul literar”, anul XLIX, nr. 44, 1940, p. 2.

¹⁹ I. Kant, *Ideea unei istorii universale: ce este „luminarea”? Începutul istoriei omenirii. Spre pacea eternă*, traducere cu un studiu introductiv de Traian Brăileanu, București, Casa Școalelor, 1943.

În „Precuvântare” la traducere, Brăileanu ne aduce la cunoștință că în lucrarea sa *Teoria comunității omenеști* (București, Editura Cugetarea, 1940), problema păcii eterne își are locul potrivit (Cartea a IV-a, Cap. 23–25), dar în expunerea ei a ținut seama mai mult de lucrările mai noi – în primul rând de *Sociologie de la Guerre et de la Paix*, Paris, M. Giard, 1932 (Annales de l’Institut International de Sociologie, Tome XVI, contenant les travaux du dixième Congrès, tenu à Genève en octobre 1930) – decât de vechile proiecte de „pace eternă”.

El și-a propus să traducă din nou această scriere kantiană, cu un studiu introductiv, în care să arate că proiectul filosofic al lui Kant și-a pierdut valoarea ce i se atribuia după pacea din 1919 și, încă mai mult, după înființarea „Societății Națiunilor”, acceptând totuși că scrierea își păstrează o mare valoare *istorică*. Pentru a arăta, în „studiul introductiv”, distanța ce desparte concepția kantiană de cea din timpurile noastre, a luat ca punct de sprijin scrierile lui Ernst Krieck, care cuprind, pe lângă o expunere temeinică și clară a ideologiei național-socialiste, o critică a raționalismului, îndeosebi a teoriei kantiene privind mersul istoriei omenirii și ordinea internațională viitoare. Notează că a citit: *Nationalpolitische Erziehung. Der Staat des deutschen Menschen* (2 Aufl., Berlin, 1933), *Völkisch-politische Anthropologie*, I–III (Leipzig, I, 2 Aufl. 1938; II, 1937; III, 1938), *Der Mensch in der Geschichte. Geschichtsdeutung aus Zeit und Schicksal* și *Wissenschaft, Weltanschauung, Hochschulreform* (Leipzig, 1934). Citează la un moment dat și din articolul lui Krieck, *Ideologie, știință, profesiune*, tradus în revista „Însemnări sociologice” (București, anul IV, no. 10, 15 ianuarie 1941). Asupra originii proiectului lui Kant, a răspândirii lui și a influenței ce a avut-o în Germania și în alte țări, își îndrumă cititorul spre începutul traducerii lui Ion Gorun, ce cuprinde introducerea lui Kehrbach, dintr-o ediție mai veche a tratatului lui Kant apărută în Reclams Universal-Bibliothek, scrierile lui Th. Ruysen asupra lui Kant – mai ales: *Les origines kantiennes de la Société de Nations* („Revue de métaphysique et de morale”, Paris, 31-e année, no. 2, Avril-Juin, 1924, pag. 355–372) – și introducerea lui A. Aulard la traducerea sa în limba franceză a scrierilor politice ale lui Kant (Kant, *Ecrits politiques*, introductions et notes par A. Aulard, Paris, 1917, Collections Les Cent Chefs-d’oeuvre étrangers).

Recenzia pe care o regăsim, de această dată în „Revista de filosofie”, e semnată de Ștefan Zisulescu²⁰. Recenzentul ne informează, succint, că „traducerea de față înmănunchează patru scrieri de dimensiuni mai mici ale lui Kant și se adaugă ca o verigă și mai șlefuită la șirul traducerilor pe care T. Brăileanu le-a făcut din scrierile filosofului de la Königsberg. Punerea lor laolaltă nu s-a făcut în mod arbitrar, ci este motivată de ideea fundamentală care le centreează: progresul omenirii.

²⁰ Ștefan Zisulescu, *I. Kant: Ideea unei istorii universale. Ce este „luminarea” Inceputul istoriei omenirii. Spre pacea eternă. Traducere, cu un studiu introductiv de Traian Brăileanu. Ed. Casa Școalelor, 1943, 174 p.*, în „Revista de filosofie”, vol. XXVIII, nr. 1–2, 1943, p. 147.

Textul traducerii se prezintă destul de clar, abilitatea traducătorului de a reda greoaia frază kantiană într-o formă cât mai accesibilă marcând un vădit progres față de traduceri anterioare din Kant. Lucrarea se citește cu multă ușurință și din cauză că aici gândirea lui Kant nu mai îmbracă acea formă nebuloasă din *Critice*, ci se desfășoară într-un ritm mai sprinten și mai ușor”.

Având ca pretext prezentarea noii traduceri din Kant, Dumitru Isac face un „excurs”, în „Revista Bucovinei” (Cernăuți)²¹, care are în vedere întreaga activitate de traducător a lui Traian Brăileanu. Aflăm de aici că: „Opera întreprinsă de Traian Brăileanu este una dintre cele mai grele. Înafară de extinderea respectabilă mai rămâne problema termenilor kantieni și a obscurității textului. Peste aceste dificultăți nu poate trece decât specialistul limbii germane și al limbajului filosofic. Traducerile efectuate de T. Brăileanu dovedesc că autorul lor a făcut față cu succes ambelor condiții. Deși sociolog în specialitatea sa principală, T. Brăileanu deține o cultură filosofică și o dragoste pentru filosofie, care singure sunt în măsură să explice faptul că s-a angajat la o asemenea lucrare, luând-o înainte multora de specialitate filosofică și deci cu obligație mai pronunțată în acest sens”. Eseistul observă că „traducătorul după cum se vede este contra raționalismului (cel puțin în domeniul social)”.

O poziție mai deosebită față de volum o are Ion Didilescu, în paginile revistei „Ethos” (Iași)²². Mai întâi se referă la faptul că „Dacă orice traducere e o lucrare utilă, fiindcă lărgeste cercul acelor care pot folosi un bun cultural, și fiindcă impune o muncă de prelucrarea limbii, care-i sporește capacitatea de redare a celor mai variate idei și sentimente, traduceri din Kant împlinesc acest rol într-un grad superlativ”, deoarece „ideile lui Kant sunt deajuns de greu accesibile chiar pentru cititorul român de limbă germană, iar structura gândirii kantiene cere un efort de modelare a limbii române, incomparabil mai mare decât aceea a multor gânditori străini”. „Iată de ce, spune el, însărcinarea pe care și-a luat-o d. Tr. Brăileanu de a tălmăci operele capitale, sau mai interesante prin semnificația lor, ale filosofului german, e demnă de toată recunoștința”, și ne reamintește că: „După ce a tradus *Critica rațiunii pure* și *Critica puterii de judecată*, d. Tr. Brăileanu ne oferă acum, versiunea românească a unui număr de opere kantiene aparținând «metafizicei moravurilor»”. Observă și el că „deși de o aparentă diversitate, toate aceste lucrări formează o unitate în jurul ideii de progres”. După ce menționează însă traducerea, nu se ocupă de traducerea însăși, ci face o scurtă remarcă asupra „studiului introductiv”:

„În acest studiu, traducătorul, plecând dela ideile lui Kant privitoare la istoria omenirii și la ordinea internațională viitoare, își propune să arate «distanța ce desparte concepția kantiană de cea din timpurile noastre».

²¹ D. Isac, *Kant în traducerea lui Traian Brăileanu*, în „Revista Bucovinei” (Cernăuți), Anul II, nr. 10, 1942, pp. 509–512.

²² I. Didilescu, *I. Kant, Ideea unei istorii universale. Ce este „luminarea”? Inceputul istoriei omenirii. Spre pacea eternă. Traducere, cu un studiu introductiv de Traian Brăileanu*. Ed. Casa Școalelor, 1943, în „Ethos” (Iași), anul I, nr. 1, 1944, pp. 159–160.

Pentru mulți traducerea ar fi fost mai mult decât instructivă: ea ar fi avut darul să insuflă speranța că, ceea ce a gândit unul dintre cei mai de seamă oameni în istoria spiritului, va deveni, poate nu prea târziu, o realitate. [...] Dar atât ideile kantiene cât și sentimentele produse de ele cititorului sunt înlăturate dogmatic de d. Brăileanu. Afirmând că o nouă epocă începe, el precizează că rațiunea, libertatea, dreptul ginților nu mai sunt actuale. Fără dreptul ginților, însă, pe ce ne putem rezema existența noastră ca stat? Și teoreticianul „comunității omenești”, uitând că aparține unei comunități naționale, renunță la condițiunile care asigură existența acesteia.

D. Brăileanu și-a luat, – în afară de rolul foarte meritos de a fi traducătorul lui Kant –, și pe acela de a ne indica ora la care suntem, ceea ce nu era necesar. [...]

Din «studiul introductiv» al d-lui Tr. Brăileanu rămâi cu convingerea că opera sa va rămâne prin traducerile sale și nu prin studiile sale”.

Într-adevăr, dacă vom compara această prefață cu cea precedentă, de la *Critica puterii de judecare*, vom observa că Traian Brăileanu s-a dezis, din păcate, de o serie de principii foarte oneste pe care le enunța acolo.

Cu acest volum se încheie șirul editărilor antume ale traducerilor lui Traian Brăileanu din Kant. Despre întreg proiectul său aflăm dintr-o scrisoare a lui din 15 decembrie 1939, trimisă din Cernăuți, către Constantin Rădulescu-Motru, publicată în „Revista de filosofie”, anul XXXVII, nr. 5–6, 1990, pp. 451, 452. Brăileanu mărturisește aici că s-a hotărât în 1928 să traducă operele principale ale lui Kant și a început cu *Întemeierea metafizicii moravurilor și Critica rațiunii pure*, care au fost editate de Casa Școalelor, în 1929 și 1930. În scrisoare, Brăileanu îl informează pe Rădulescu-Motru că în anii din urmă a mai tradus *Critica rațiunii practice* (1932), *Critica puterii de judecare* (1934) și *Despre educație* (1935), dar ele nu au mai putut fi tipărite, deoarece editorii n-au voit să ia asupra lor cheltuielile pentru tipărire, iar Casa Școalelor a refuzat tipărirea din lipsă de fonduri; îl roagă să-i răspundă dacă Academia Română n-ar fi dispusă să publice aceste traduceri, mai ales *Critica puterii de judecare*, operă netradusă încă în întregime în limba română – un fragment din *Critica puterii de judecare*, „Analitica frumosului”, a fost tradus de I. Gherincea (Galați, 1927), iar *Critica rațiunii practice* a apărut între timp în traducerea lui D. C. Amzăr și R. Vișan (Editura Institutului Social Român). În același loc e publicat și răspunsul favorabil din partea lui C. Rădulescu-Motru, pentru *Critica puterii de judecare*, lucrare care a și apărut, după cum am văzut, la Imprimeria Națională, sub egida Academiei Române. Celelalte două lucrări, traduse de Traian Brăileanu, au rămas în manuscris până după 1989.

În anul 2002 a fost publicată lucrarea lui Immanuel Kant, *Despre pedagogie*²³. Din „Nota traducătorului”, datată: 15 octombrie 1945, aflăm că traducerea s-a făcut după textul german editat de G. Hartenstein, 1868, vol. VIII, paginație a cărei ediții Brăileanu o notează pe margine. Brăileanu menționează faptul că mai există o traducere în limba română a *Tratatului de pedagogie* al lui Kant, publicată de

²³ Immanuel Kant, *Despre pedagogie*, traducere de Traian Brăileanu, București, Paideia, 2002.

C. V. Buțureanu (Biblioteca pentru toți, nr. 770–771, 1912), dar ea e făcută după traducerea franceză a lui Jules Barni, deci este o traducere a unei traduceri. Recunoaște că a consultat și el traducerea lui Barni (în ediția a 5-a, îngrijită de Raymond Thamin), dar a constatat că ea se depărtează uneori simțitor de textul german, iar cea română – de textul francez, ceea ce face pe deplin justificată publicarea acestei noi traduceri după textul german.

În anul 2003 a fost tipărită și *Critica rațiunii practice*²⁴. Din „Cuvânt înainte”, redactat la Bilca, în august 1942, aflăm că traducerea a fost începută îndată după terminarea traducerii *Criticii rațiunii pure* (apărută la Editura Casei Școalelor, 1930). În 1932, manuscrisul era gata, dar prilejul pentru publicare nu s-a ivit. Între timp, în 1934, a apărut traducerea „domnilor” D. C. Amzăr și Raul Vișan (la Editura Institutului Social Român), așa că publicarea traducerii de față și-a pierdut actualitatea. Traian Brăileanu a trecut la traducerea *Criticii puterii de judecare*, care a fost mai norocoasă, căci Academia Română, la recomandarea „domnilor” C. Rădulescu-Motru și I. Petrovici, au făcut-o să apară în 1940. De această dată (în 1942), traducătorul a pregătit textul *Criticii rațiunii practice* pentru tipar, după ce N. Bagdasar, „eminentul profesor de filosofie din Iași, autor al atâtor opere filosofice de înaltă valoare și editor înțelegător al unei serii de tălmăciri din filosofi celebri”, și-a amintit de traducerile pe care le-a făcut și i-a dat nădejdea că le va publica. (Va apuca însă să publice, după cum am văzut, doar cele câteva scrieri mărunte ale lui Kant, între care figurează și *Spre pacea eternă*.) Cu acest prilej, traducătorul își manifesta dorința să vadă publicată și a doua ediție a traducerii *Criticii rațiunii pure*, cu îndreptările necesare, și spera să aibă puterea de a pregăti manuscrisele traducerii scrierilor kantiene încă netălmăcite: *Religia în hotarele rațiunii*, *Conflictul facultăților* și *Antropologia pragmatică* (și în legătură cu ea, *Observațiuni asupra sentimentului de frumos și sublim*).

Ceea ce nu s-a mai întâmplat. A fost arestat (1945), a fost inculpat în procesul mareșalului Ion Antonescu, fiind găsit „vinovat pentru dezastrul țării”, condamnat la 20 de ani de închisoare (1946) și a murit în închisoarea de la Aiud (1947).

În perioada 1948–1989, traducerile lui Traian Brăileanu din Kant au fost ținute la index. Exemplarele care totuși au circulat într-un mediu restrâns (din așa numitul fond „S” al bibliotecilor), trebuia să aibă șters numele traducătorului de pe pagina de titlu. Gheorghe Vlăduțescu își amintește cum, în anii '50, i-a fost confiscat de pe noptiera de la cămin, în timpul studenției, un exemplar, „cumpărat cu bani grei”, din *Critica rațiunii pure*, în traducerea lui Brăileanu, de către „adjunctul” secretarului de partid, „mâniat” că citește cartea „reacționarului ăsta” (Kant sau Brăileanu?, se întreabă „inculpatul”)²⁵. După ce Kant a fost scos de sub obroc, pentru a stinge totuși tentativa de a mai fi folosite traducerile lui Traian Brăileanu, în noul regim s-a urmărit înlocuirea lor cu alte traduceri, desigur invocându-se și alte motive. Iată, în acest sens, o mărturie a lui Nicolae Bagdasar din *Amintiri*:

²⁴ Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, traducere precedată de o schiță biografică și o introducere de Traian Brăileanu, București, Paideia, 2003.

²⁵ Gheorghe Vlăduțescu, *Filosofie și politică, 1957–1962*, București, Paideia, 2003, p. 34.

„Pe la jumătatea lui iulie 1965, un redactor de la Editura Științifică mă cheamă la telefon, propunându-mi să traduc *Critica rațiunii pure*. I-am răspuns că această operă a lui Kant este destul de bine tradusă în limba română de către Traian Brăileanu, că dacă vor să traducă ceva din Kant ar fi *Critica rațiunii practice* și *Prolegomene*, a căror versiune în limba română, făcută cu câteva decenii mai înainte, este cu totul necorespunzătoare. El mi-a răspuns că îi interesează în primul rând *Critica rațiunii pure*, că vor să înlocuiască traducerea lui Brăileanu, nu numai fiindcă fusese – în viață – ministru legionar, ci și fiindcă traducerea lui prezintă deficiențe”²⁶.

Peste câțiva ani, Nicolae Bagdasar avea să semneze noua traducere a *Criticii rațiunii pure* (în colaborare cu Elena Moisuc)²⁷, a *Întemeierii metafizicii moravurilor* și a *Criticii rațiunii practice*²⁸. La sfârșitul primei, în lista cu „operele lui Kant apărute în limba română” sunt menționate și traduceri ale lui Tr. Brăileanu.

În perioada 1948–1989 au fost publicate doar câteva fragmente din traducerea lui Traian Brăileanu după „proiectul filosofic” *Spre pacea eternă* (București, Casa Școalelor, 1943, pp. 118–174), în antologia: Immanuel Kant, *Despre frumos și bine* (București, Editura Minerva, Biblioteca pentru toți, 1981, 2 vol.), alcătuită de Ion Ianoși. Lucrul nu ar trebui totuși să ne surprindă total, deoarece acest studiu al lui Kant, după cum spunea Brăileanu însuși, „este folositor și pentru faptul că raționalismul, care stăpânește teoria kantiană, stă încă la baza doctrinei liberaliste, precum și la baza comunismului (oricât de paradoxală ni s-ar părea această afirmație)”.

După 1989, sumare referiri la traduceri ale lui Brăileanu a făcut Rodica Croitoru, în comentariile ce însoțesc noile versiuni pe care le-a dat operelor lui Kant: *Metafizica moravurilor*, *Spre pacea eternă* și *Critica facultății de judecare*²⁹.

O preluare (după o verificare) a traducerii lui Traian Brăileanu a lucrării lui Kant, *Ideea unei istorii universale în intenție cosmopolită*, a apărut în volumul: Immanuel Kant, *Ce este luminarea? și alte scrieri*, ediție, traducere, note și anexe, postfață de Alexandru Boboc, (Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2002, pp. 91–110).

Pe câteva pagini se referă la vocația de traducător a lui Traian Brăileanu și Alexandru Ovidiu Vintilă, în monografia pe care i-a dedicat-o recent: *Traian Brăileanu. Dialectica unei istorii personale* (2013)³⁰.

²⁶ Nicolae Bagdasar, *Opere*, vol. I: *Amintiri*, ed. îngrijită de Rodica Pandele și Gh. Vlăduțescu, postf. de Gh. Vlăduțescu, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 292.

²⁷ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. Nicolae Bagdasar, Elena Moisuc, studiu introductiv, glosar kantian și indice de nume proprii: Nicolae Bagdasar, București, Editura Științifică, 1969.

²⁸ Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica rațiunii practice* (trad., studiu introductiv, note și indici: Nicolae Bagdasar, postf. Nicolae Bellu, București, Editura Științifică, 1972.

²⁹ Immanuel Kant, *Scrieri moral-politice*, [traducere, studii introductive, note și indici de Rodica Croitoru], București, Editura Științifică, 1991; Immanuel Kant, *Opere: Critica facultății de judecare*, traducere, studiu introductiv, studiu asupra traducerii, note, bibliografie selectivă, index de concepte germano-român, index de concepte de Rodica Croitoru, București, Editura All, 2007. Vezi și: Rodica Croitoru, *Traian Brăileanu – un profil filosofic și bibliografic*, în: *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. II, coord. Viorel Cernica, ed. îngrijită de Mona Mamulea, București, Editura Academiei Române, 2007.

³⁰ Alexandru Ovidiu Vintilă, *Traian Brăileanu. Dialectica unei istorii personale*, București, Tracus Arte, 2013, pp. 301–305.